

„NETOLSTOJIŠKAS“ L. TOLSTOJAUS KŪRINYS

E. GAŠKIENĖ-CERVINSKIENĖ

Išvydusi pasaulį po autoriaus mirties, L. Tolstojaus drama „Gyvasis lavonas“ iš karto tapo ginčų objektu, kaip „netolstojiškas“, „antitolstojiškas“ kūrinys. Pavaizduotas dramoje girtavimas, skyrybos, pagrindinio personažo — „atliekamo žmogaus“ — charakteris buvo „neįprasti“ vėlyvajai L. Tolstojaus kūrybai. „Neįprasta, jau visiškai „netolstojiška“ „Gyvajame lavone“, kaip nurodoma kai kuriuose šių dienų darbuose, yra tai, kad dramoje nėra „svarbiausios, įprastos tolstojiškos išvados — žmogaus išsigelbėjimo moraliniame tobulėjime“¹.

Dramos siužeto „netolstojiškumą“ kartais mėginama aiškinti A. Čechovo įtaka L. Tolstojui arba polemika su juo. Štai M. Semanova tokį svarbų dramos motyvą, kaip čigonų muzika, aiškina čekovišku stengimusi sukurti „emocionalią atmosferą, jaudinančią žiūrovą“². Tyrinėtoja rašo, kad „Tolstojus nenaudojo pjesėje „čekoviškų pauzių“, sulėtinančių veiksmą. Matyt, sąmoningai, polemizuodamas Tolstojus „Gyvajame lavone“ nepažymėjo nė vienos pauzės, priešingai „Dėdei Vaniai“, kur jų apie keturiasdešimt“³. Pasirodo, kad, „lyg ir polemizuodamas su Čechovu, „Gyvojo lavono“ autorius nenaudojo savo dramoje humoro“⁴, kad, „polemizuodamas“ su A. Čechovu, L. Tolstojus „atsisakė“ tokių „buitinių“ situacijų, kaip „svetimos žmonos persekiojimas“⁵.

Taip vertinant L. Tolstojaus dramą, užmiršamas turinio ir formos vieningumas, užmiršamas paties L. Tolstojaus pasaulėžiūros ir kūrybos savitumas. „Gyvojo lavono“ lyginimas su „Dėde Vania“ tapo tradiciniu. Tačiau, gal būt, šitokio pobūdžio darbuose ryškiausiai atsiskleidžia būtinumas atsižvelgti į kiekvieno rašytojo stiliaus savitumą, būtinumas išsiaiškinti šios „netolstojiškos“ dramos „tolstojiškumą“.

Teismo byla ir dramos siužetas. Žinoma, kad „Gyvojo lavono“, kaip ir daugelio vėlyvųjų rašytojo kūrinių, užmanymas susietas su teismo sale. Kai kurie tyrinėtojai dramos atsiradimą sieja su senu L. Tolstojaus ketinimu parodyti du priešingus charakterius: „vieną — ištvirtusį, susipainiojusį, puolusį iki paniekos iš gerumo, kitą — iš išorės švarų, solidų, gerbiamą iš šaltumo, nemeilės“⁶. Remdamasis šia L. Tolstojaus mintimi,

¹ В. В. Самойлов, Идеиные и художественные особенности драмы Л. Н. Толстого «Живой труп», Лев Николаевич Толстой, М., 1955, р. 184.

² М. Л. Семанова, Пьеса Л. Н. Толстого «Живой труп», Ученые записки Ленинградского педагогического института им. А. И. Герцена, т. 120, Л., 1955, р. 117.

³ Ten pat.

⁴ Ten pat, p. 114.

⁵ Ten pat, p. 95.

⁶ Л. Н. Толстой, Полное собрание сочинений, т. 52, М., 1952, р. 112.

V. Samoilovas rašo: „Kokia gi idėja sudaro pjesės pagrindą? Be abejo, iš pradžių tai buvo moralinė idėja, išplaukianti iš dviejų žmonių charakterių priešpastatymo: vieno gero, bet bevalio ir netvarkingo, smukusio iki kraštutinumo, ir kito doro, tvarkingo, tačiau šalto, savimeilio, kuriam svetimas tikrasis žmogiškumas. Tačiau ši idėja vėliau netapo vyraujančia pjesėje. L. Tolstojus liko ištikimas savo dramaturgiškajai kryptiai, pagal kurią pjesės pagrinde būtinai turi būti žmogaus su supančia aplinka konfliktas ir kiekvienas iš veikiančiųjų asmenų pagal savo jėgas ir sugebėjimus privalo savarankiškai jį išspręsti“⁷. „Gyvojo lavono“ sukūrimo istorija siejama ir su L. Tolstojaus apsilankymu „Dėdės Vanios“ spektaklyje. Visa tai, be abejo, turėjo reikšmės, tačiau išvardintus momentus negalima laikyti nei vienodai svarbiais, nei tuo labiau paaiškinančiais tokio kūrinio užmanymą. Labai sudėtingame kūrybiniame procese viskas susipina, gyvenimo faktas, kaip jis buvo L. Tolstojaus suvoktas ir pakeistas siužete, leido jam parodyti sudėtingus charakterius. Tačiau paties siužeto pasirinkimo, jo sukūrimo negalima paaiškinti nei noru parodyti sudėtingus charakterius, nei polemikai su A. Čechovu, nei autoriaus ištikimumu „savo dramaturgiškajai kryptiai“.

Ne veltui L. Tolstojus kalbėjo, kurdamas „Gyvąjį lavoną“, kad „siužetas tik tada geras, kada jis randa sieloje atgarsį ir susilieja su neišreikštais troškimais“⁸. O tokiu nuolatinio stiprių paskutinių L. Tolstojaus metų troškimu buvo esamos santvarkos kritika, vyriausybės apgaulės demaskavimas. „Visur, ką aš paskutiniaisiais metais rašau socialiniais klausimais, aš išreiškiu, kaip moku, mintį, kad svarbiausias blogis, nuo kurio kenčia žmogus, ir gyvenimo netvarka kyla iš vyriausybės veiklos“⁹.

Viena iš svarbiausių instancijų, palaikančių „skęstančią patvaldybę“, L. Tolstojus laikė teismą. Neatsitiktinai teismo tema taip jaudino rašytoją — nualintos valstietijos advokatą. „Prisikėlime“ Nechliudovo lūpomis L. Tolstojus išreiškė savo požiūrį į teismą. Į klausimą, kas sudaro teismo veiklos tikslą, jei ne teisybės saugojimas, Nechliudovas atsako: „Luominių interesų saugojimas. Teismas, mano nuomone, yra tik administracinis įtaisas palaikyti esamajai santvarkai, kuri naudinga mūsų luomui. <...> Teismo tikslas vien išlaikyti visuomenę esamoje būklėje“¹⁰.

Gimerių byloje, kur buvo teisiamas žmogus už tai, kad jis „nenu-sižudė“, ryškus buvo įstatymų antihumaniškumas ir alogiškumas, šiurkštus valdžios kišimasis į intymius žmonių santykius. Tokia situacija, kurioje atsispindėjo vyriausybės „apgaulė“, sudomino rašytoją, kuris nuolatos tvirtino, kad „svarbiausia reikia stengtis sugriauti nuolatos vyriausybės palaikomą apgaulę, kad visa, ką ji daro, ji daro tvarkos dėlei, valdinių labui. Visa, ką ji daro, ji ir daro arba dėl savęs (plėšia pajungtuosius), arba tam, kad <...> atsiskaitytų ir įtikintų juos, kad ji daro tai dėl jų“¹¹.

Kai tik L. Tolstojus sužinojo apie nuosprendį (juos teisė 1897 m. gruodžio 8 d.), jam gimė užmojis parodyti tą teismo komediją. 1897 m. gruodžio 29 d. L. Tolstojus rašė dienoraštyje: „Vakar visą dieną klostėsi drama-komedija „Lavonas“¹². Tačiau, kaip ir buvo būdinga L. Tolstojui, drama jo kūrybinėje fantazijoje brendo dar apie dvejus metus, kol A. Čechovo dramatos peržiūra pagreitino savojo užmojo įgyvendinimą.

⁷ В. В. Самойлов, Идеиные и художественные особенности драмы Л. Н. Толстого «Живой труп», Лев Николаевич Толстой, М., 1955, р. 148.

⁸ П. А. Сергеенко, Толстой о литературе и искусстве, «Литературное наследство», М., 1939, т. 37—38, р. 546.

⁹ Письма Л. Н. Толстого, под ред. П. А. Сергеенко, 1911, р. 173.

¹⁰ L. Tolstojus, Prisikėlimas, Vilnius, 1957, р. 434.

¹¹ Л. Н. Толстой, Полное собрание сочинений, т. 52, М., р. 83.

¹² Л. Н. Толстой, Полное собрание сочинений, т. 53, М., 1953, р. 172.

„Gyvojo lavono“ konflikto savitumas. „Gyvojo lavono“ konfliktas dažnai dalijamas į buitinių-psichologinį ir socialinį-visuomeninį. Aiškinant šių konfliktų santykį, taikoma net čechoviškoji terminologija — „povandeninis“ konfliktas¹³. „Be socialinio konflikto, „Gyvajame lavone“ atskleidžiamas asmeninis konfliktas, susidūrimas: Protasovas—Lyza—Karelinas“¹⁴,— rašo M. Semanova. Toks konflikto skirstymas nepagrįstas todėl, kad atplėšiama „asmeniška“ nuo „socialinio“ ir užmirštama Tolstojaus kūrybos specifika, kur susiejamos socialinės ir moralinės problemos.

L. Tolstojaus nuomone, „politinio socialinės santvarkos pakeitimo negali būti. Pakeitimas vien tik moralinis, žmogaus vidinis pakeitimas“¹⁵. Vertindamas socialinius, politinius visuomenės prieštaravimus, L. Tolstojus vadovaujasi abstrakčiais moraliniais teiginiais. Pavyzdžiui, jis siūlo net ginčą tarp revoliucionierių ir vyriausybės išspręsti, nustatant, „kuri iš tų dviejų pusių labiau nukrypo nuo gėrio ir tiesos“¹⁶. L. Tolstojaus visuomenės išgelbėjimo teorija buvo pagrįsta utopinėmis viltimis, kad turtingieji geruoju atsisakys savo privilegijų. Jis ypatingai didelę reikšmę teikė žmogaus sąžinei. „Tik tada, kai mes suprasime, kad turėti vergus gėdinga, mes nustosime būti vergvaldžiais ir savo noru atsisakysime nuo darbininkų klasės išnaudojimo“¹⁷,— sako L. Tolstojus. Naujos gyvenimo formos, rašytojo nuomone, įsivyraus tada, kai „vis daugiau ir daugiau bus žmonių, kuriems nereikalinga vyriausybės valdžios apsauga, ir vis daugiau ir daugiau žmonių, kuriems bus gėda panaudoti tą valdžią“¹⁸. Vienu iš būdingiausių L. Tolstojaus pasaulėžiūros ir kūrybos ypatumų V. Leninas ir laikė tai, kad „jisai samprotauja abstrakčiai, jis laikosi tik „amžinųjų“ dorovinių pradų, amžinųjų religinių tiesų požiūriu“¹⁹.

Esamos santvarkos neteisingumas „Gyvajame lavone“, panašiai kaip ir visuose rašytojo kūriniuose, kritikuojamas moraliniu požiūriu. L. Tolstojus iškelia, kad vyriausybė neturi moralinės teisės varžyti žmonių valios, norų, jausmų, proto. Todėl įstatymo tarnai parodomi žemos moralės žmonėmis, šantažistais, intrigantais, egoistais. Štai autorius demaskuoja tardytoją: prieš tardymo pradžią pakyla uždanga tuo metu, kai draugas primena šiam teisingumo sargui, kad jo pažįstama dama „nuliūdus“ dėl to, kad jis nustojęs pas ją užeidinėti. Po tokios užuominos jo postringavimai apie moralę įgyja visai kitą prasmę. „Tai plėšikų gauja — teisėjai, ministrai, carai, dėl pinigų žudo žmones. Ir be sąžinės“²⁰, užrašo L. Tolstojus dienoraštyje 1890 m. rugpiūčio 26 d. „... Man tiesiog mįslė, kaip padorūs žmonės gali teisti“²¹, stebisi Tolstojus.

Protasovas sako tardytojui: „Kaip jums ne gėda klausiti tų kvailysčių?“²² Vėliau vėl kartoja: „Na, jei ne gėda, prašau“ (91).

L. Tolstojaus kūrybos savitumas yra ne tik tas, kad joje visi gyvenimo klausimai sprendžiami vadovaujantis abstrakčiais moraliniais teiginiais, bet ir tie patys teiginiai nuspalvinti tolstojiškėmis pažiūromis.

¹³ В. В. Самойлов, Идейные и художественные особенности драмы Л. Н. Толстого «Живой труп», Лев Николаевич Толстой, М., 1955, p. 146.

¹⁴ М. Л. Семанова, Пьеса Л. Н. Толстого «Живой труп», Ученые записки Ленинградского педагогического института им. А. И. Герцена, т. 120, Л., 1955, p. 117.

¹⁵ Л. Н. Толстой, Полное собрание сочинений, т. 50, М., 1952, p. 41—42 (Čia ir toliau pabrūkta autoriaus).

¹⁶ Л. Н. Толстой, Полное собрание сочинений, т. 63, М., p. 63—64.

¹⁷ А. Б. Гольденвейзер, Вблизи Толстого, М., 1922, p. 27.

¹⁸ Л. Н. Толстой, Полное собрание сочинений, т. 51, М., 1952, p. 43.

¹⁹ В. И. Ленин, Аpie literatūrą, 1946, p. 149.

²⁰ Л. Н. Толстой, Полное собрание сочинений, т. 51, М., p. 82.

²¹ Л. Н. Толстой, Полное собрание сочинений, т. 54, М., p. 33.

²² Л. Н. Толстой, Полное собрание сочинений, т. 34, М., стр. 91. Toliau citatos iš „Gyvojo lavono“ žymimos, nurodant tik puslapį.

Vertindamas pirmuosius L. Tolstojaus kūrinis, N. Cernyševskis pastebėjo, kad jo herojams būdingas „moralinio jausmo skausumas“ ir kad tas jausmas „turi ypatingą atspalvį“: jis „išlaikė visą jaunatvės betarpiškumą ir tyrumą“. „Pirmykštis“, „betarpiškas dorovinio jausmo tyrumas“ skiria, kritiko nuomone, L. Tolstojų nuo kitų rašytojų, kurių „šis jausmas yra nuvalytas kančios, neigimo, nuskaidrintas sąmoningo įsitikinimo, yra didelio patyrimo, skausmingos kovos, gal būt, daugelio moralinių puolimų vaisius“²³.

Dėl savo patriarchalinių įsitikinimų L. Tolstojus antihumaniškai santvarkai priešpastato nesugadintą, „pirmykštį“ žmogaus prigimties švarumą. Visuose savo kūrinuose jis tvirtina, kad geriausios žmogaus savybės — teisingumas, nuoširdumas, natūralumas — išlieka artimai jam bendraujant su gamta, su liaudimi. Atitrūkus gi nuo šių natūralių gyvenimo sąlygų, buržuazinė civilizacija „naikina instinktyvias, laimingiausias pirmykštes gėrio reikmes žmogiškoje prigimtyje“²⁴. Neatsitiktinai „Gyvajame lavone“ „vyriausybės apgaulė“, melas demaskuojami, priešpastatant jiems herojų, ypatingai jautrų bet kokiam melo, apgaulės pasireiškimui.

Svarbiausias Protasovo bruožas — nepaprastas jo sąžinės jautrumas. „Aš niekšas. Bet yra dalykų, kurių aš negaliu ramiai atlikti. Negaliu ramiai meluoti“ (58), — sako jis. „Norėjau juos išlaisvinti, žadėjau. O meluoti negaliu“ (63), — kalba Fedia Mašai. „Meluoti ir atlikinėti visas tas šlykštybes, kurių reikia skryboms, negaliu (64), — skundžiasi jis. „Meluoti, vaidinti begėdišką komediją, duodant kyšius konsistorijoje, ir visa ta niekšybė man nepakeliama, šlykšti“ (72), — rašo jis atsisveikindamas. Protasovas aiškina Petuškovui: „Reikėjo visą tą melą... Ir aš negalėjau. Ar patikėsite, man lengviau buvo nusisžudyti, kaip meluoti“ (78). Jam gėda elgtis kitaip, negu jis galvoja. Būdamas ypač jautrus blogiui, Fedia nepatenkintas supančia aplinka. „Ką aš beveikičiau, visuomet jaučiu, kad ne tai, ką reikia, ir man gėda“ (58), — prisipažįsta jis. „Kaip aš pražuvau? Pirmiausia, vynas. Vynas juk ne tai kad skanu. O ką aš bedaryčiau, visuomet jaučiu, kad ne tai, ką reikia, ir man gėda. Ir dabar kalbu su jumis, ir man gėda. O jau būti vadovu, sėdėti banke — tokia gėda, tokia gėda... Ir tik kai išgeri, nustoja būti gėda“ (58), — aiškina jis. „Tarnauti, krauti pinigus, didinti tą biauurybę, kurioje gyveni“, jam buvo „šlykštu“ (75).

Kunigaikščio Abrezkovo apsilankymo scenoje parodoma, kaip Fedia, klausydamas savo širdies ir sąžinės balso, susiduria su nenugalimomis kliūtimis — valstybiniais ir bažnytiniais įstatymais, su oficialiąja visuomenės nuomone, kuriai svarbu ne santykių esmė, o jų forma.

Veidmainiškų, antihumaniškų žmonių santykių to laiko visuomenėje neatitikimas natūraliems žmonių poreikiams dramoje išryškinamas sukuriant tokius personažus, kuriuose aiškiai pasireiškia natūrali, netgi laukinė prigimtis. Neatsitiktinai skamba čigonų dainos, primenančios tolimą praeitį, dešimtąjį amžių. Neatsitiktinai tos dainos priešpastatomos Bethoveni, operai. Apie operos nenatūralumą kalbama ir „Kare ir taikoje“ (Natašos Rostovos apsilankymas teatre). Apie tai vėliau kalba pats L. Tolstojus savo straipsniuose apie meną. „Tai stepė, tai dešimtas amžius, tai ne laisvė, o valia“ (22), — žavisi Fedia dainomis. „Neužrašys. O užrašys ir į operą įkiš — viską subiauros“ (22), — sako jis. Negalima užrašyti todėl, kad tose dainose — betarpiškas nuoširdžių, tikrų jausmų

²³ N. G. Cernyševskis, L. N. Tolstojus, Vaikystė ir paauglio metai, Kariniai apsakymai, Rusų XIX amžiaus literatūra, 1949, Vilnius, p. 539—540.

²⁴ Л. Н. Толстой, Полное собрание сочинений, т. 5, стр. 25.

išreiškimas, todėl ir dainuoja čigonai tas pačias dainas „kiekvieną kartą kitaip“ (22). „Užrašinėjantį muzikantą“ autorius sukuria, tik norėdamas atskleisti šią mintį.

Natūralaus, švaraus jausmo gražumas ir gilumas atskleidžiami čigonės, kuriai svetimas visuomenės papročių formalumas, meilėje. „Myliu jį ir viskas. Mano meilė stipresnė už visus jūsų užraktus“ (55), — atsako ji tėvams, kai šie išmetinėja jai, kad juodu elgiasi ne taip, kaip visi. Jos meilė nesavanaudiška, beatodairiška, nes mylima žmogus už tai, kad jis sugeba „sielon prasiskverbti“ (76), „visą vidų apversti“, „atverti dangų“ (27). Tos meilės švarumas visai akcentuojamas. „Ta mergaitė taip pat moraliai švari, kaip balandis“ (55), — pasakoja Fedia kunigaikščiui.

„Laukinis“, natūralus čigonės jausmas išaukštinamas, sugretinus banalų flirtą, būdingą aukštiesiems visuomenės sluoksniams. Fedia pasakoja Petuškovui: „... tokia buvo dama — graži, ir aš buvau įsimylėjęs, biauariai, šuniškai, ir ji paskyrė man pasimatymą. Ir aš praleidau jį, todėl, kad galvojau, jog nieksinga prieš vyrą. Ir iki šiol, keista, kaip prisimenu, tai noriu džiaugtis ir girti save už tai, kad pasielgiau teisingai, bet... gailiuo-si, kaip dėl nuodėmės. O čia su Maša — atbulai. Visados džiaugiuosi, džiaugiuosi, kad niekuo nesutepiau šito savo jausmo... Galiu dar pulti, visiškai nustumti, viską nuo savęs parduosiu, visas būsiu utelių apstėtas, šašuotas, o tas brilijantas, ne brilijantas, o saulės spindulys, taip — manyje, su manimi“ (75). Pirmuoju atveju Fedia gailisi savo kilnių jausmų, kurie nesiderino su jo „šuniška meile“ ir ponios flirtu. Antruoju atveju meilės palyginimas su brilijantu pakeičiamas, nes jis primena aplinką, kuriai svetima natūrali, gili, graži meilė, betarpiškas jausmų pasireiškimas. Tokią meilę galima sulyginti tik su pačiu natūraliausiu — gamta, saulės spinduliu.

Betarpiškumas, dorovinis švarumas būdingi vaikams. Juose aiškiausiai pasireiškia „instinktyvios laimingiausios pirmųkštės gėrio reikmės“. Todėl L. Tolstojus labai dažnai suaugusiųjų nukrypimą nuo gėrio atskleidžia, priešpastatydamas jiems vaikus. „Vaikai sveikai žiūri į gyvenimą“, — sako jis. Ta mintis eina per visą jo kūrybą. „Gyvajame lavone“ tokiam nesugadinto paauglio požiūriui atstovauja jaunesnioji Lyzos sesuo Saša. Ji karštai gina Fedią, stebisi, kad suaugusieji negali suprasti, jog jis „nuostabus“. Fedia ir Saša ne tik supranta vienas kitą, bet ir vienodai jaučia ir galvoja: „tavo vietoj būdamas, aš pasielgčiau taip pat“, — sako jai Fedia. „... mano vietoj, jeigu tu, miela, jautri mergaite, būtumei, kaip nekeista tai sakyti — mano vietoj, — tu tikriausiai padarytumei tai, ką ir aš“ (37—38).

Buržuazinės tikrovės priešiškus žmogui, natūraliems žmonių santykiams atskleidžiamas scenoje, kurioje užmokama gydytojui už vaiko išgydymą. „Duoti gydytojui pinigų. Jis man išgelbėjo daugiau, kaip gyvenimą, o aš duodu pinigų. Čia kažkas tokio nemalonaus“ (31), — sako Lyza.

Gilindamas savo herojaus priešpastatymą buržuazinei visuomenei, L. Tolstojus atmeta tokias detales, kurios galėjo suartinti Fedią su ta visuomene. Ankstesnėse redakcijose Fedia tarnavo, tik „užmiršdavo“ nu-eiti į tarnybą. „Ko tu neišėjai į tarnybą?“, — klausia Maša. „Taip, į tarnybą. Aš užmiršau“ (434), — „nustebęs“ atsakė Fedia. Be to, jis uždarbiavo rašydamas; gyrėsi Mašai, kad jo apsakymą įvertino du šimtus rublių. „Kokiem velniam man tarnyba, jei aš šitaip galiu uždirbti“ (435), — ramino ją. Ir Maša atnešdavo jam pinigų pragyvenimui.

Visų šių detalių, primenančių pinigų, uždarbiavimą, paskutiniame variante nėra.

Anksčiau, Protasovui pasiūlius paklausti jo apsakymo apie lapių medžioklę, Maša atsakė: „Labai čia man reikalinga tavo lapė. Velniop ją. Jeigu tu mane mylėtum, tu nemestumei tarnybos. Šimtas rublių per mė-

nesį vis galima gyventi. O tai ką, kokią tai lapę. Ir kam aš tave pamilau“ (435). Kaip skiriasi nuo šio varianto paskutinė šios scenos redakcija!

Maša. Myli?

Fedia. Ką gi man mylėti?

Maša. Tik mane? Na, skaityk, ką parašei.

Fedia. Bet tau bus nuobodu.

Maša. Jei jau tu parašei, tai bus gerai.

Fedia. Na, klausyk. (Skaito)... (53).

Skaitymą nutraukia Mašos tėvai, atėję ieškoti „pabėgėlės avies“, kuri „painiojasi su plikšiu“. Maša karštai atsako: „Aš nespainioju. Myliu poną ir daugiau nieko“ (54).

Protasovo natūralumas, nuoširdumas, betarpiškumas pasireiškia jo netaisyklingoje, neužbaigtoje, priešaringoje kalboje. Joje atsispindi minties ir jausmo dialektika, pats vystymosi procesas. „Tu už mane geresnis. Kokie niekai! Už mane geresniu nesunku būti. Aš niekšas, o tu geras, geras žmogus. Ir kaip tik todėl aš nepakeisiu savo sprendimo. Ir ne todėl. O tiesiog negaliu ir nenoriu. Na, kaip aš važiuosiu?“ (25), — aiškina Fedia Kareninui, kviečiančiam jį namo. „Štai ji. Štai ji. Nuostabu, iš kur visa tai imasi, kas čia išreikšta? Ach, gera. Ir kodėl gi žmogus gali pakilti iki tokios ekstazės, o negali jos pratęsti?“ (24), — žavisi jis čigonų dainomis.

Taigi rusų visuomenės krizė buržuazinės revoliucijos išvakarėse L. Tolstojaus dramoje atskleista kaip visuomenės ir žmogaus santykių krizė, parodytas tų santykių amoralumas, neatitikimas žmogaus prigimčiai. Herojaus savižudybės priežastimi tampa jo geriausi žmogiški bruožai. Maksimalistas, jautrios sąžinės Fedia negalėjo prisitaikyti visuomenėje, kur viskas pagrįsta apgaule. „Visa negera. Aš viskuo nepatenkin-tas“ (59, — aiškina jis, kodėl tapo „atliekamu“ visuomenėje ir šeimoje.

Nuolat jausdamas nepasitenkinimą ir gėdą, Fedia ieško užsimiršimo. „Vynas juk ne tai, kad skanu... Ir tik kai išgeri, nustoja būti gėda“, — sako jis. Girtavimas — jo puolimo priežastis, nepasitenkinimo gyvenimu rezultatas. Herojaus tragedijos šaknis glūdi gilioje socialinio, politinio visuomenės gyvenimo dirvoje. „Ach, gera. Kad tik nepabusti. Taip ir numirti“ (28), — sako Fedia, klausydamas laisvos čigonų dainos.

Herojaus troškimas užsimiršti autoriaus aiškinamas kaip vienas iš dėsningų to luomo žmonių kelių Rusijoje jų visiško pasitraukimo nuo scenos išvakarėse. L. Tolstojus pabrėžia, kad Protasovo likimas „pats paprasčiausias“, o ne ypatingas. Fedia aiškina Petuškovui, kuriam atrodo jo gyvenimas nuostabiu: „Ne, pats paprasčiausias. Juk prieš visus mus, mūsų sluoksnio, kuriame aš gimiau, žmones trys keliai, tik trys: tarnauti, pelnytis, didinti tą biaurybę, kurioje gyveni. Tai man buvo šlykštu, gal būt, nesugebėjau, bet, svarbiausia, buvo šlykštu. Antra — griauti tą biaurybę; tam reikia būti herojumi, o aš ne herojus. Arba trečiasis: užsimiršti — gerti, linksmintis, dainuoti. Tai aš ir darau. Ir štai prisidainavau. (Geria)“ (76—77).

Dėl tos pačios priežasties, dėl kurios jis buvo „blogas“ pilietis, atliekamas žmogus, dėl tos pačios priežasties jis buvo ir blogas vyras. „Šeimyninis gyvenimas? Taip. Mano žmona buvo ideali moteris... Bet kaip čia tau pasakius? Nebuvo pikantiškumo — žinai razina gijoje? — nebuvo mūsų gyvenime žaismingumo. O man reikėjo užsimiršti. O be vaidybos neužsimiršti“ (76), — taip aiškina Fedia savo išsiskyrimą su žmona. Ieškodamas užsimiršimo kitur, jis griovė šeimą. „Ji nėščia, maitina kūdikį, o aš dingstu ir grįžtu girtas. Aišku, už tai vis mažiau ir mažiau mylėjau ją“ (76), — sako Fedia.

Taigi šeimos drama nesudaro atskiro konflikto, o padeda atskleisti herojaus nepasitenkinimą „viskuo“. Todėl, atrodo, neteisinga aiškinti, kad,

esą, „Protasovo konfliktas peržengė siaurus šeimos rėmus ir perėjo į aštrų nepasitenkinimą socialine santvarka“²⁵. Atvirkščiai, „nepasitenkinimas socialine santvarka“ šeimoje atsiliepė girtavimu, važinėjimu pas čigonus, vėliau pasidarė „skaudu žiūrėti į akis“ žmonai, ir viskas baigėsi skrybomis.

Šeimos drama motyvuojama ir išsprendžiama taip, kad, nepaisant aiškaus Protasovo pranašumo prieš žmoną ir varžovą, vis tik visi trys stovi aukščiau už siaurą ir absurdišką įstatymą. Lyzos ir Karenino charakteriai taip pat nuspalvinti svarbiausia dramos konflikto spalva. Lyzos charakterio, kaip aiškiai neigiamo, interpretavimas, pasitaikantis kai kurių kritikų darbuose, neįtikinantis.

„Gyvena trys žmonės: aš, jis, ji. Tarp jų sudėtingi santykiai, gėrio kova su blogiu, tokia dvasinė kova, apie kurią jūs neturite suprati- mo“ (92), — sako Protasovas tardytojui. Visiems gi neigiamiems L. Tolsto- jaus personažams „dvasinė kova“, tuo labiau „sudėtinga“, svetima. Bet gal tai apibūdina tik patį Fediją? Tačiau ir kitas „tolstojiškas“ žmogaus kri- terijus — melo, apgaulės neapykanta — irgi neleidžia Lyzos priskirti prie aiškiai neigiamų personažų. „... aš negaliu, nemoku apsimesti“ (49), — nutraukia Lyza veidmainingą pokalbį su Karenina. „... aš irgi negaliu mel- uoti“ (73), — sako ji Viktorui. „Aš niekuomet nemelavau“ (87), — oriai atsako ji tardytojui. Lyza negali atiduoti gydytojui honoraro, nes jaučia, kad čia „kažkas tokio nemalonaus“. Pasiuntusi vyrui pinigų skrybų bylos išlaidoms, ji jaučia sąžinės graužimą: „Ne, pinigai kažkas negero“, — sako ji Kareninui. Ir tuos pinigus Fedia iš tiesų gražina. Lyzos išsiskyrimą su Fedia autorius giliai motyvuoja, ir ignoruoti atskleidžiamą sudėtingą vi- dinę kovą arba laikyti ją tik apsimitimu būtų neteisinga.

Lyzos priešpastatymas vyrui susietas su pagrindine dramos idėja. Fedia sako Kareninui: „Geresniu už mane nesunku būti“ (25). Tačiau ge- resniu už jį tuo požiūriu, kuriuo jis priešpastatytas dramoje visiems jį supantiems, būti negalima. Čia konflikto esmė. Be to nebūtų dramos. Ne- paisant tam tikro Lyzos pranašumo, palyginus su jos luomo žmonėmis, ją nuo vyro skiria aštraus nepasitenkinimo „viskuo“ nejautimas, nepasi- tenkinimo, kuris dominuoja Protasovo charakteryje. „Gero joje maža, jeigu tave ji meta“, — sako Maša, turėdama omenyje tai, kas išskiria Fediją iš visų, už ką ir ji pati pamilo tą „palaidūną poną“. Neatsitiktinai Fedia sako apie Kareniną, kad su juo Lyza bus laiminga, „kaip p a p r a s t a i s a k o - ma“ (57).

Apie Kareniną Fedia sako, kad jis „puikus žmogus“ (28), „puikus, tei- singas, dorovingas žmogus“ (57). Motina apie jį sako, kad jos sūnus „di- džiuojasi ne pavarde, ne turtu, bet didžiuojasi savo švarumu, savo dorovi- niu aukštumu“ (49). Tačiau svarbiausia, kas paverčia jį „beveik priešin- gybe“ Protasovui, tai, kad jam, tariant L. Tolstojaus žodžiais, negėda būti niekšu. Rašydamas „Gyvąjį lavoną“, L. Tolstojus rašė dienoraštyje: „Ne- galiu džiaugtis turtingųjų luomų vaikų gimimu — dauginami veltėdžiai“²⁶. „Kiekvieną pasiturinčių klasių vaiką pačiu auklėjimu stato į niekšo padėtį, nes jis turi nedoru gyvenimu gauti mažiausia 800 rublių per metus“²⁷. Nesant Karenino charakteryje svarbiausio bruožo — nepasitenkinimo tuo- metine visuomene, jo puiki charakteristika įgyja atvirkščią prasmę: jo tvir- tumas virsta konservatyviškumu, ribotumu, galų gale ištikimumu esamai santvarkai. Jis tarnauja, vadinasi, palaiko tą „šlykštybę“.

²⁵ В. В. Самойлов, Идеиные и художественные особенности драмы Л. Н. Толстого «Живой труп», Лев Николаевич Толстой, М., 1955, р. 148.

²⁶ Л. Н. Толстой, Полное собрание сочинений, т. 54, М., р. 29.

²⁷ Ten pat, p. 31.

Tai nereiškia, kad „dorovinis švarumas“ šioje dramoje L. Tolstojaus žeminamas, kaip kalbėjo autoriaus priešai, pasirodžius dramai. Esmė ta, kad dramos konfliktas taip atskleidžiamas, kad tų charakterio bruožų, kurie išskiria Fedią iš visų tarpo, nebuvimas, kitų dorybes paverčia ydomis. Greta Protasovo Karenino charakteryje išryškėja šaltumas iš „nemeilės“. Greta plačios draugo natūros, jo aštraus gyvenimo pajautimo, reiškiniių esmės gilaus supratimo Karenino taisyklių tvirtumas liudija apie jo bukąmą. Jam svetimas betarpiškas, natūralus, gilus pergyvenimas ir jausmų išreiškimas. Tas skirtumas tarp varžovų išryškintas scenoje pas čigonus. Kareninas negali susižavėti gamtos vaikų dainomis, jis susirūpinęs tuo, kiek reikia jiems užmokėti, kiek paprastai mokama, kaip dera pasielgti. Anot mėgstamo L. Tolstojaus išsireiškimo, Fedia — „nuogas“, Viktoras — „su šarvais“.

Jei dramos pabaigoje Kareninas sėdi teisiųjų suole greta Protasovo, iš dalies dalyvauja jo moralinėje pergalėje ir tai neatrodo disonansu, tai priklauso nuo to, kad veiksmo eigoje Karenino bruožai, skiria jį nuo draugo, sušvelninami. Karenino „šarvai“ pramušami, jie neišlaiko gyvenimo sriauto. „Nesuprantu vieno: kaip tu suderini savo ketinimą, norą vesti ponią Protasovą, esant gyvam vyrui, su tavo religiniais įsitikinimais, kad skyrybos prieštarauja krikščionybei?“ (46), — stebisi motina. „Mama! Tai žiauru iš jūsų pusės. Nejaugi mes visi tokie neklaidingi, kad negalime prasilenkti su mūsų įsitikinimais, kai gyvenimas toks sudėtingas?“ (46), — atsako Viktoras. Keista, kad kai kurie tyrinėtojai tuos žodžius aiškina kaip neigiamos charakteristikos pagilinimą, priskiria konservatyviam ir tiesiam Kareninui lankstumą. „Viktoras lankstus ir moka rasti pateisinimą savo nukrypimams nuo įprastų moralinių ir religinių taisyklių. Taip, jis visuomet neigdamas skyrybas ir nepripažindavo jų, bet, nutraukus Lyzai santykius su Fedia, ryžtasi vesti išsiskyrusiąją. Motina priekaištauja sūnui nelogiškumą, tačiau Viktoras randa labai patogų motyvavimą“²⁶. Išeina, kad Viktoras būtų geresnis, jeigu neprasilenktų su savo religiniais įsitikinimais, tuo labiau jei to prasilenkimo nemotyvuotų religinių įsitikinimų siaurumu. Kaip suderinti tokį herojaus interpretavimą su dramos konfliktu, kurio esmė kaip tik ir sudaro gyvo žmogaus, jo natūralių troškimų susidūrimas su įstatymo raide, su vyriausybės „apgaulė“? Neį tai, kad Kareninas vedė draugo žmoną, apibūdina jį ne tik kaip egoistą ir beširdį, bet tam tikra prasme išreiškia jo protestą prieš visuomenės moralę. Karenino paveikslas sušvelninamas ir tuo, kad jo tarnybinė veikla ne tik neparodoma, bet apie ją beveik nekalbama. Priešingu atveju jis dramoje būtų įkūnyta niekšybė, nes toks jau veikėjų ir idėjų santykis. Pagrindinis personažas ne tik tolstojiškai priešpastatytas aplinkai, bet ir jo protestas tolstojiškas — apgaulės demaskavimas ir nedalyvavimas toje apgaulėje. „Kaip aš bebūčiau šlykštus, bet šlykštus kitaip, o toje šlykštyneje negaliu dalyvauti, tiesiog negaliu“ (72), — aiškina Protasovas.

Sios dramos „netolstojiškumas“ kartais motyvuojamas tuo, kad joje „be abejo, netolstojiškas šeimos konflikto išsprendimas“. Tolstojus iš tiesų smerkė skyrybas, idealizavo stiprią, patriarchalinę šeimą. Tačiau vertėtų prisiminti „Aną Kareniną“. Kai tik autorius priešpastatė visuomenei Aną kaip gyvą, teisingą, betarpišką, nuoširdžią moterį, neapkenčiančią apsimetimo, apgaulės, kai tik tas priešpastatymas, jį pagilinus, įgijo protesto prieš visuomenės moralę prasmę, — moralinė pergalė neišvengiamai pasirodė moters, palikusios savo šeimą, pusėje. Romane L. Tolstojus irgi visapusiškai parodė, kad natūralumas, teisingumas, nuoširdumas, būdingi nesugadintai žmogaus prigimčiai, nesutaikomi su išnaudotojiškos visu-

²⁶ В. В. Самойлов, Идейные и художественные драмы Л. Н. Толстого «Живой труп», Лев Николаевич Толстой, М., 1955, р. 148.

menės morale. „Aš bloga moteris, aš žuvusi moteris, bet aš nemėgstu meluoti, aš nepakeliu melo“, — sako Ana. „Aš niekšas“, — sako Fedia, tačiau jam irgi „lengviau nusižudyti, kaip meluoti“. Tas sutapimas neatsitiktinis. L. Tolstojui, vertinant visuomenės gyvenimą dorovinių tiesų požiūriu, apgaulės ir melo pasauliui priešpastatant nesugadintą, natūralų žmogų, neišvengiamai moralinė pergalė pasirodo „atskalūnų“ pusėje. Todėl suprantamas paradoksas, kad kaip tik L. Tolstojus, tvirtų patriarchalinių dorovės principų gynėjas, sukūrė žavingiausią, pilnakraujiausią „paklydusios“ moters paveikslą ir vieną iš patraukliausių „puolusių“ herojų dramoje.

Taigi „netolstojiškas“ kūrinys pasirodo giliai tolstojišku. „Gyvajame lavone“, kaip ir kituose kūrinuose, „Tolstojus su milžiniška jėga ir nuširdumu plakė viešpataujančiąsias klases, didžiai vaizdžiai demaskavo vidinį melą (pabraukta mano. — E. G.-Č.) visų tų institucijų, su kurių pagalba laikosi šių laikų visuomenė: cerkvę, teismą, militarizmą, „teisėtą“ santuoką, buržuazinį mokslą“²⁹, — rašė V. Leninas. Tolstojiškas demaskavimo savitumas nulėmė siužeto, konflikto, charakterių kūrimo ypatumus, kuriuos, matomai, reikia turėti omenyje, vertinant Tolstojaus dramą, tuo labiau lyginant ją su kitų dramaturgų kūriniais.

Vilnius Valstybinis V. Kapsuko v. universitetas
Rusų literatūros katedra

Įteikta
1962 m. kovo mėn.

«НЕТОЛСТОВСКОЕ» ПРОИЗВЕДЕНИЕ Л. ТОЛСТОГО

Е. ГАШКЕНЕ-ЧЕРВИНСКЕНЕ

Резюме

Увидев свет после смерти Толстого, драма «Живой труп» стала объектом споров и обсуждений как «антитолстовское», «нетолстовское» произведение. «Необычное», «нетолстовское» отмечается и в некоторых сегодняшних исследованиях на том основании, что в драме нет привычного толстовского выхода — спасения человека через нравственное самосовершенствование. «Необычность» этой драмы некоторые литературоведы объясняют влиянием Чехова.

В статье показывается несостоятельность подобных рассуждений, обращается внимание на необходимость выявления толстовского в драме Толстого; прослеживается, как своеобразие толстовской критики современного ему общества с точки зрения нравственной, вместе с тем своеобразие самого нравственного идеала, связанного с его патриархальными взглядами, определяют особенности сюжета драмы, сказываются на построении характеров действующих лиц.

²⁹ V. I. L e n i n a s, Apie literatūrą, Vilnius, 1946, p. 138.